

Dialogus a világgal

Tamási Áronról

BALÁZS IMRE JÓZSEF

Ha arra kérnének valakit, hogy nevezze meg a legerdélyibb magyar író, alighanem Tamási Áront említené elsőnek. A szó – „a legerdélyibb” – mondvincsínált ugyan, de érdekes következtetésekhez lehet eljutni tőle. A válasz tehát Tamási Áron. De mi a kérdés? Mi az, hogy „a legerdélyibb”?

Reményik Sándor 1932-ben megkocskáztatja a kijelentést: „Mélyen és kitörőhetetlenül rányomta ő immár egyéniségének bélyegét erre a földre, erre az itt kibomlott új lelki életre. Azáltal is, ami benne megbámulni való érték, azáltal is, ami merő haszontalanság.” Ekkor jelenik meg az *Abel a rengetegben*. Az ok-okozati viszony tehát, amely mentén Tamási „erdélyi írónak” tekinthető, mindkét irányban működni látszik. Tamási erdélyi, mert az erdélyiségből táplálkozik, abba született bele, azt közvetíti. És Tamási erdélyi, mert Erdély önmagára ismer benne – ez utóbbi gondolatot rejti Reményik két mondata. Talán ez a rokonszenvesebb. Így Tamási művei nem a tökéletes másolatát – mondjuk, a néplélek tökéletes másolatát – jelentik, hanem valaminek a megteremtését. A *Lélekindulás* című novelláskötetben, majd a *Szűzmáriás királyfi*ban egy nyelv jön létre, amely frissességével tűnik fel, s amelyet sajátjának érez egy szélesebb kör. Ehhez a körhöz olyanok is tartoznak, akik nem beszélnek, nem is akarják beszélni ezt a nyelvet, de azért értően bólogatnak. Számukra Tamási nyelve „székely”. A „székely” valami erdélyiféle, de azért más: az erdélyiségnek egy fontos, de speciális esete.

Nem szabad figyelmen kívül hagyni azonban a tényt, hogy – legalábbis a Trianon utáni első évtizedekben – maga az erdélyiség is valami mást jelent, mint addig. Kuncz Aladár írja

Tamási Áron amerikai útja előtt, 1922 (Petőfi Irodalmi Múzeum, a fénykép készítője ismeretlen)

erről tíz év történelmi tapasztalatával a háta mögött: „A tragikus történelmi fordulatban az erdélyi magyarság önmagával és sorsával szemben egyszerre tájékozatlan idegen lett. Neki is tehát úgy kellett önmagára és hivatására újra ráismernie, mintha e földet csak most látta volna először.” Ahhoz, hogy a környezetére sajátjaként tekinthessen az erdélyi magyarság, szavakba kellett azt öntenie, akár egy mindaddig formátlan, középpont nélküli masszát. Kellott valami, amiben felismerheti saját magát. A kezdeti esszék, kiáltványok még csak azt fogalmazgatják, hogy milyennek kellene lenniük a majdan megszületendő erdélyi műveknek. Mire esély kínálkozik rá, hogy ezek a művek egyáltalán elkészülhessenek, valamiféle értékrend jórészt készen áll, vagy legalábbis nevet kap. A neve által létrejön az erdélyi gondolat. De még mindig „csak” versekben lehet ráismerni. Ekkor lép színre Tamási Áron.

Kezdetről fogva sikerek veszik körül. Első novellája, *Szász Tamás, a pogány* 1922-ben díjat nyer a Keleti Újság novellapályázatán. Első novelláskötetéről, a *Lélekindulásról* – amelynek megjelenése idején Tamási még Amerikában tartózkodik – Áprily Lajos ír elismerő bírálatot. Meghívják az első marosvécsi találkozóra, első regénye pedig, az 1928-as *Szűzmáriás királyfi* elnyeri a Baumgarten-díjat. Vehemens megnyilatkozásai ellenére az akkori erdélyi irodalmi és politikai csoportosulások egyöntetűen elismerik tehetségét. Ennél érdekesebb, hogy világnézetileg sem tartják összeférhetetlennek saját programjukkal sem a helikonisták, sem a korunkosok. Úgy tűnik, a székelység mint önmeghatározás működőképes volt a polgári, konzervatívabb körökben is (itt a különbség mellett a sajátos erdélyi ízt is jelentette), és a baloldalon is, hiszen Tamási gyakran használta már-már szinonimaként a *székely* és a *nép* szavakat. „Éljen a székely Nép!” – nyilatkoztatta ki némi adys hévvel az *Ajánlom magam: Tamási Áron vagyok...* című írásában. Mindvégig tagja marad azonban a helikoni írók közösségének, fontosabb könyveit pedig a botrányt kavarázó *Czímeresek* kivételével az Erdélyi Szépművéses Céh adja ki. Viszonylag rendszeresen jelennek meg írásai a Gaál Gábor-féle Korunkban is. Legotthonosabban talán mégis a Kacsó Sándor által szerkesztett Brassói Lapokban érzi magát, amely kevés dogmatizmussal és nagy lendülettel próbálja képviselni és megfogalmazni az erdélyi magyar nép érdekeit.

Fellépésekor Tamási fiatal székely íróként határozta meg magát, s ez a három áttetsző szóból álló meghatározás kezdetben egyfajta védőburokként működik számára. Tiltakozásait, támadásait, különvéleményeit fiatalágának és

a székely heveségnek tulajdoníthatják, az írószerep pedig, amelyet kijelöl, a Trianon utáni hangulatban viszonylag általánosnak mondható: „író az az ember, aki meg is hallja, amikor kérdezi őt bajában a Nép”. E megnyilatkozásoknak természetesen csak akkor van súlya, ha mögéjük remekművek állíthatók. És legkésőbb 1932-ben, az *Ábel a rengetegben* megjelenésekor Tamási azokat is meggyőzi arról, hogy remekműveket képes alkotni, akik fanyalogtak a *Czímeresek* olvastán vagy óva intették a túlzásoktól a *Szűzmáriás királyfi* kapcsán.

Tamási életműve zavarba ejt sokszínűségével, fordulataival. Nem könnyű azonnal dönteni, hogy a regényíró, a novellista, a színműíró vagy netán a közéleti ember érdemi meg leginkább, hogy bevonuljon az erdélyi panteonba. (Tamási valószínűleg nem szeretne bevonulni sehová, legfeljebb bevarázsolni, esetleg besétálva körülnézni egy kicsit.) Besétál, körülnéz egy kicsit – ez jellemző Tamási életére és életművére. Ki kell próbálnia a különféle műfajokat, hogy ráérezzen: otthonosan mozog-e bennük. Több kötetre tervezett vállalkozásai kö-

zül egyedül az Ábelt fejezi be, s a három könyv itt is jelentős eltéréseket mutat. Még szembetűnőbb a különbség a *Jégtörő Mátyás* és a *Ragyog egy csillag* között. A misztikus, népmese-közeli regény belefolyik egy moralizálóbb önéletrajzi projektbe. Innen már nincs messze a *Bölcső és Bagollyal* induló, szintén befejezetlenül maradt sorozat. Tamási elérkezik ahhoz a világhoz, amely mindig is odaértendő háttérként a műveihez. Ebben a végső korszakban közvetlenül próbálja megragadni mindazt, amit Farkaslaka és fizikai, szellemi környéke jelent számára.

Babits Mihály a „sok-sok villanás emberé”-nek nevezi Tamásit, és regényeinek egyes, gyakran felemlegetett „szerkezeti fogyatékoságait” nem tartja elintézhetőnek azzal, hogy Tamási novellista tehetség volna. Tamási legjobb művei a pikareszk regényhez állnak közel, mondja Babits. „A *Don Quijote*, a *Gil Blas*, a *Robinson* mind ilyen pikareszk. A Tamási-féle azonban nem ezek utóda. Ha van példaképe és mintája, mely kialakulását megkönnyítette, akkor az csak az emberi fantázia ősi és naiv

pikareszkje: a népmese.” Függetlenül attól, hogy honnan is táplálkoznak Tamási pikareszkjei, a kalandtól kalandig, problémától problémáig való folytonos vándorlás egy világlátást is hordoz, és ez nyilván összekapcsolható Tamási önkeresésével is a műfajok és életben eljátszandó szerepek között. Ennek a szereptől szerepig való vándorlásnak a legplasztikusabb és ugyanakkor legjátékosabb megformálása a *Jégtörő Mátyás*-ban valósul meg, ahol a főhős „szellem” testből testbe vándorol: bolha, pók, méh, szarka lesz belőle, legvégül pedig ember. Itt is végigkövethető azonban az a szerkezet, amely általánosan jellemző a Tamási-hősökre: a pikareszkre jellemző esetlegesség mindig csak a helyzet kialakulásáig érvényes, a Tamási-hősöknek mindig lehetőségük van dönteni. Önmagukhoz következetes döntéseik teremtik meg egyéniségüket – és ez ugyanúgy érvényes a *Jégtörő Mátyás* szellemére, mint Csorja Bódira vagy Ábelre. A népmese-hasonlat találó, csak ott sokkal formalizáltabbak a „próbák”, amelyeken túljutva bebizonyosodik a hősök jellemének szilárdsága.

Az egyértelmű sikert és elismerést Tamási számára az *Ábel a rengetegben* (1932), illetve az Ábel trilógiává bővülő változata (1933, 1934) hozza meg. A könyvek cselekménye lényegében önálló epizódokra bontható, ez egymás után következő helyzetek pedig (*Ábel a rengetegben*, *Ábel az országban*, *Ábel Amerikában*) egy időben tekinthetők „betű szerinti”, illetve jelképesnek – a regény elején még egészen fiatal Ábel tapasztalatszerzésének fokozatait, világának tágulását jelölve.

Ábel már havasi „erdőpásztorkodása” idején is a sors különféle, már-már népmesei módon formalizálható és tipizálható ágenseivel találkozik – sajátos humorával reagál is az övétől eltérő világok jellegére, de nem azonosul velük: megőrzi függetlenségét velük szemben. Humora, akárcsak Karácsony Benőnél, számos esetben a dolgokon való játékos felülemelkedésre ad lehetőséget. Nem valamiféle általános felülemelkedésre, inkább esetenkénti felülemelkedésre, hiszen, mondja Ábel, „a legokosabb, amit ki lehet deríteni, az talán csak annyi, hogy az igazság is széjjel van szórva, amiként az emberiség a föld kerekességén.” E szétszórt igazság keresésével kapcsolatos Ábel további életútja is – igazságdarabokat gyűjtöget mindvégig, találkozások formájában. Ez a reflexió ad jelentést az Ábel pikareszk-szerű

Nagy Imre (Zsögödi): Pásztorok, olaj, vászon, 100 x 87 cm (Csíki Székely Múzeum)

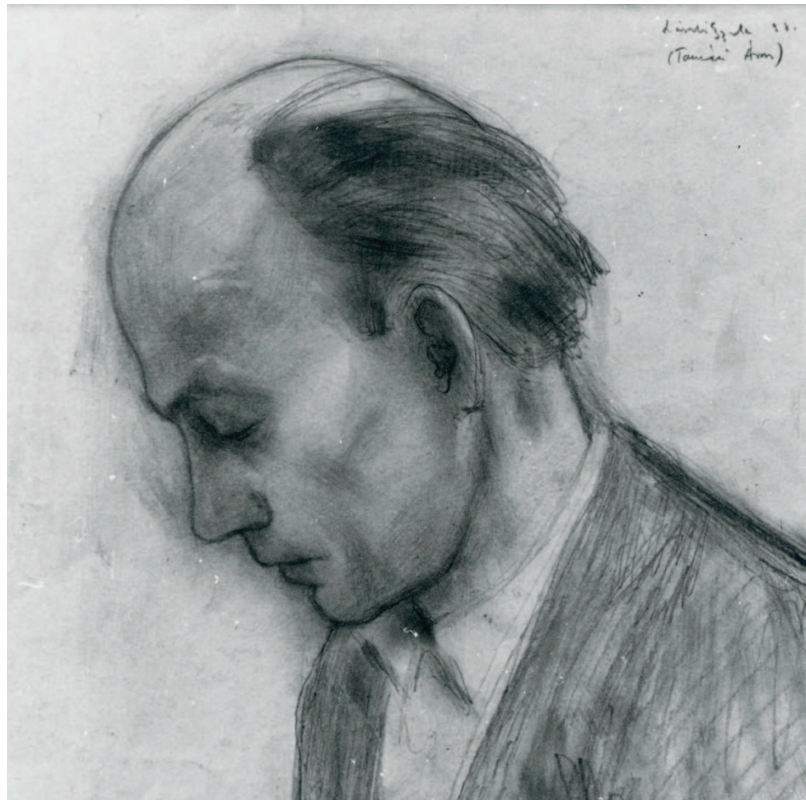

szerkezetének is: nincs benne epizódról epizódra „előrelépést” jelentő logika, annak ellenére, hogy a keresés, illetőleg a próbatételek sora mindannyiszor folytatódik. Az egyre táguló és számára egyre idegenebbé váló világban Ábel lényegében sodródik – ez a sodródásélmény és idegenségtapasztalat győzi meg arról, hogy érdemes hazatérnie, és ott folytatnia a (most már számára megnyugtatóbb válaszokat hozó) keresést.

A Tamási védjegyévé vált feleselő szerkezet az Ábel kötetében kristályosodik ki igazából: a világgal való dialogikus viszony kialakításáról van itt szó voltaképpen, annak a lehetőségnek a megmutatásáról, hogy a világ különböző nyelvi alakzatokban létezik, hogy a nyelvben a feje tetejére állítható sok minden: ilyen értelemben a nyelv a világ kritikáját is nyújtja az Ábel párbeszédeiben.

A *Szűzmáriás királyfi* Csorja Bódiához képest Ábelnél szembetűnő a nyitottság, az alkalmazkodó képesség. Ha nincs más választása, vállalja kiszolgáltatottságát is, de esze leggyakrabban mégis azon jár, miképpen cselezhetné ki a számára mostoha körülményeket. Érzékeli a korlátok meglétét, de hosszú távon nem hajlandó belenyugodni abba, hogy azok számára időtlenül áthághatatlanok: hangsúlyosan evilági nézetrendszerében központi helyen áll a remény. Bár a trilógia egyes kötetének világképe árnyalatnyi módosulásokat szenved (a helyzetmegoldó furfang és a viszonylagos naivitás a későbbiek során groteszk logikába fordul át, majd újra a naiv, de itt már sodródó, gyakran tehetetlen viszonyulás a főszerep), Ábel alapvető viszonyulása a világhoz megmarad: furfangjai, kompromisszumai emberi léptékek.

Tegyük egy pillanatra félre szerkezeti aggályainkat. A modernséggel kezdődően az irodalmi remekművek arra biztatnak, hogy lássuk meg egyazon esemény sorban a többféle történetet, és egyazon történetben a többszólamúságot. A többszólamúság miatt pedig eleve egyetlen mű sem teljes. Különös élmény így olvasni Tamási első regényét, a *Szűzmáriás királyfi*t. A regény centenáriumi újrakiadásának előszavában írja Láng Zsolt: „Éppúgy a rejtély, a ki nem mondás nyújtja lényegének kimeríthetetlen megfogalmazását, miképpen az eredet körüli homály avatja elevenné a nép önképét. Mintegy álombeli állapotban jelentkezik, ami szokatlan erőt ad neki. Tamási hősei transzcendentalizálódva nyerik el a szabadságot, és élnek vele

különös méltósággal: mintha mind-egyikük fején egy-egy isten fészkelne.” Csorja Bódi mindvégig keres valamit, a regény leglényegesebb pontjain ott alszik a titok közelében: a temetőben, a templomban, a lódög mellett és az iskolában, az általa festett Mária-kép előtt. De nem birtokolhatja a titkot, hiszen az nagyobb, mint ő. Ott is létezik, ahol ő nincs. Például a borzongató, gyönyörű rítusban, amelyet Csorja Péter és Gálfi Zsiga játszanak el a kocsmá különszobájában, fegyelmezett, kitarított ütemű liturgiával, hogy koppanhassanak az utolsó mondatok: „Az óra kong. Gálfi bicskát foga. Csorja bicskát foga. Angyal nem vala. Isten nem vala. Jaj!! Halál kettő vala.” A szabadság – talán ez is a Bódi által kerestet titokhoz tartozik – a jelentését egy folyamatban nyeri el. Bódi konvenciókkal küzd mindvégig, s ez a folyamat kell hozzá, hogy egy ponton megemelődjék a konvenciórombolás. Ott, ahol már nem ő kezdeményezi, de jól érezhető, hogy nélküle, az ő közelsége nélkül nem történhetne meg, hogy a templombéli fuszulykaleves-evést a lehető legautentikusabb istencsereként olvassuk: „a megbolygatott hívek között többszöri »eresszetek!« szóval előrevágott a Csorjaék öreg szolgája, vén Péterfi Mihály. Kantárba téve egy hasas korondi fazekat látogatott a jobb kezében.

Egyenesen a gazdája elejébe ment, ott derűsen megállott, s kerekén így szólt: – Fuszulykalevest hoztam. [...] Ujjasa zsebéből kanalakat szedett elé, s mind-egyiknek adott egyet. Aztán kenyeret, és azt is széjjelosztotta, mint Jézus. – No, Bódi, eddig megehültél! – mondta. [...] – Legén, de templomban még én sem ettem! – mondta öreg Csorja, és neki-helyezkedett. A többiek is körül, s keresztet vetettek mind. S a konok arcák, a fény és a szél, a munka és bajlítások által felszántott mezők egyszerre kisimultak. És a békességnek és a megnyugvásnak kövér madara szállott fehér szárnyakkal a fejekre. Enni kezdtek.” Ha van szabadság, amely mentes minden kevélységtől, akkor ezek az emberek szabadok.

Tamási az az író, akiről egyszerűen képtelenség elképzelni, hogy máshol legyen a sírhelye, mint Farkaslakán, két cserefa között. Amit másutt látott, tapasztalt, tanult, elég volt ahhoz, hogy széles látókörű, tájékozott tollforgatóvá váljék. A Farkaslakára és Farkaslakához való vissza-visszatérés azonban több, mint honvágy vagy szülőföldszeretet. A rejtély keresése inkább, amely akár egy bűvös fokhagyma is lehet, mint a *Jégtörő Mátyás*ban. A rejtély éppen az, hogy ami a világból fontos, roppant kicsi helyen elfér, még Farkaslakán is.

■ (2000–2016)